

تقریر درس خارج فقه الصلاة آیت الله اراکی دامت برکاته

مقرر	حجت الاسلام	قادر بریسم	جلسه	۲۲	تاریخ	۱۴۰۴ / ۱۰ / ۱۷
عنوان ۱	مواقیت الصلاة					
عنوان ۲	وقت نمازهای مغرب و عشاء					
عنوان ۳	امتداد وقت نماز مغرب و عشاء ❖ تبیین دیدگاه صاحب «عروه» در وقت مختار و مضطر ❖ تحلیل وقت مختص در نیمه دوم شب ❖ حکم تأخیر عمدی و تفکیک حکم تکلیفی و وضعی ❖ بررسی احتمالات و اقوال چهارگانه در مسأله					

الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین

چکیده

مباحث این جلسه تبیین محدوده زمانی نماز مغرب و عشاء و بررسی این مسأله است که آیا وقت این دو نماز برای تمامی افراد (مختار، مضطر و عامد) تا طلوع فجر ادامه دارد یا خیر؟ محورهای اصلی بحث این جلسه عبارتند از:

۱. تحلیل دیدگاه صاحب عروه:

وقت مختار: برای افراد عادی (مختار)، پایان وقت ادای نماز، نیمه شب (منتصف اللیل) است.
 وقت مضطر: برای افراد معذور (به دلیل خواب، نسیان، حیض و...)، وقت، تا طلوع فجر امتداد می یابد.
 تفاوت دو نیمه شب: در نیمه اول شب، هم در ابتدا (مغرب) و هم در انتها (عشاء) وقت مختص وجود دارد. اما در نیمه دوم شب (از نیمه شب تا فجر)، فقط در انتها، وقت مختص برای عشاء (به اندازه چهار رکعت) وجود دارد و برای نماز مغرب در ابتدای نیمه شب دوم، وقت مختصی لحاظ نشده است.
 حکم عامد (تأخیر عمدی): صاحب عروه معتقد است حتی برای کسی که عمداً نماز را تا نیمه شب تأخیر انداخته، وقت تا فجر باقی است؛ لذا نماز او «ادا» محسوب می شود؛ هرچند به دلیل تأخیر عمدی مرتکب «گناه» شده است (تفکیک میان حکم وضعی و تکلیفی).

۲. اقوال چهارگانه در مسأله:

در این جلسه، چهار دیدگاه اساسی درباره امتداد وقت تا طلوع فجر تبیین شد:
 قول اول (اختصاص به مطلق مضطر): نیمه دوم شب فقط برای کسانی که عذر داشته اند وقت محسوب می شود. عامد اگر پس از نیمه شب نماز بخواند، باید نیت قضا کند.
 قول دوم (امتداد مطلق برای همه؛ دیدگاه صاحب عروه): وقت برای همه (مضطر و عامد) تا فجر ادامه دارد. تأخیر برای عامد حرام است اما نمازش اداست.

قول سوم (اختصاص به مضطربین سه گانه): امتداد وقت صرفاً مخصوص کسانی است که به سه دلیل «خواب، فراموشی و حیض» (که در روایات تصریح شده) نمازشان تأخیر افتاده است.

قول چهارم (انقضای وقت در نیمه شب): وقت برای همگان در نیمه شب به پایان می رسد. آنچه در نیمه دوم انجام می شود «قضای فوری» است، نه ادا؛ چه برای مضطرب و چه برای عامد.

نتیجه گیری: پس از تبیین این احتمالات و اقوال، ادامه بحث به بررسی و تحلیل روایات وارده اختصاص خواهد یافت تا مشخص شود ادله نقلی از کدام یک از این اقوال چهارگانه پشتیبانی می کنند.

امتداد وقت نماز مغرب و عشاء

بحث ما درباره امتداد یا عدم امتداد وقت نماز مغرب و عشاء پس از نیمه شب تا طلوع فجر است و اینکه این امتداد برای چه کسانی و در چه شرایطی مصداق می یابد؟ تاکنون بررسی های ما نشان داده است که در روایات، پایان وقت نماز مغرب و عشاء منتصف اللیل (نیمه شب) ذکر شده است، با این قید که «إِلَّا أَنَّ هَذِهِ قَبْلَ هَذِهِ»؛ یعنی نماز مغرب باید قبل از نماز عشاء اقامه گردد. بنابراین، آخرین زمان ادای نماز عشاء، همان منتصف اللیل است که به اندازه یک چهار رکعتی، وقت مختص به نماز عشاء، محسوب می شود.

تبیین دیدگاه صاحب «عروه» در وقت مختار و مضطر

عبارت مرحوم صاحب «عروه» نیز تا این بخش، مؤید همین دیدگاه است:

«وما بین المغرب و نصف اللیل وقت المغرب و العشاء، و یختص المغرب بأوله بمقدار أدائه و العشاء بآخره كذلك هذا للمختار».

تا اینجا این مطلب روشن است که این حکم برای افراد مختار است. اما در ادامه، ایشان می فرماید:

«وَأَمَّا المضطر لنوم أو نسيان أو حيض أو نحو ذلك من أحوال الاضطراب فيمتد وقتها إلى طلوع الفجر ويختص العشاء من آخره بمقدار أدائها دون المغرب من أوله أي ما بعد نصف اللیل».

«دون المغرب من أوله» به معنای اول منتصف اللیل است که بیان می دارد وقت دوم، از نصف اللیل تا فجر را شامل می شود.

تحلیل وقت مختص در نیمه دوم شب

وقت مختص نماز عشاء در وقت دوم، چهار رکعت مانده به طلوع فجر است؛ اما برخلاف نیمه اول شب که در ابتدای آن به اندازه سه رکعت، وقت مختص مغرب وجود داشت، در نیمه دوم شب (از نیمه شب تا طلوع فجر) وقت مختص برای نماز مغرب وجود ندارد. به عبارت دیگر، وقت مختص عشاء در چهار رکعت پایانی تا طلوع فجر، حفظ می شود؛ اما برای مغرب، چنین اختصاصی در این بازه زمانی وجود ندارد. این تفسیری دقیق از عبارت: «دون المغرب من أوله» است.

«یختص العشاء من آخره» یعنی آخر نصف اللیل دوم است. «بمقدار أدائها دون المغرب من أوله»؛ یعنی دون المغرب از اول این منتصف اللیل.

حکم تأخیر عمدی و تفکیک حکم تکلیفی و وضعی

و در ادامه می‌فرماید:

«و الأقوی أَنَّ العامد فی التأخیر إلى نصف اللیل أيضاً كذلك أي یمتدّ وقته إلى الفجر وإن كان آثماً بالتأخیر»

این وقت به مضطر، اختصاص ندارد؛ بلکه عامد و مختاری که عمداً نماز مغرب و عشاء را تا نیمه شب به تأخیر اندازد هم تا طلوع فجر، وقت نماز دارد با این تفاوت که در تأخیرش آثم است. به عبارت دیگر، حکم وضعی، امتداد وقت برای اوست و اگر نماز خود را از بعد از نصف شب تا طلوع فجر بخواند، نیاز به اعاده و قضا ندارد و نمازش درست است، اما حکم تکلیفی، وی را معصیت‌کار می‌شمارد.

مقصود ایشان این است که در نیمه اول شب، دو وقت اختصاصی داشتیم (یک وقت مختص مغرب که شامل سه رکعت نماز بعد از غروب، و یک وقت اختصاصی عشا) اما در نیمه دوم شب، بیش از یک وقت اختصاصی نداریم؛ اما بنابر اینکه وقت دیگری هم برای دو نماز مغرب و عشا قائل باشیم - که نیمه دوم شب باشد - اگر آن را وقت مضطر دانستیم، در نیمه دوم شب، وقت مختص برای عشا داریم که چهار رکعت مانده به فجر است و اگر تا اینجا مغرب را نخوانده بود، باید نیت قضا کند، اما اگر قبل از این وقت اگر نماز مغرب نخوانده بود، نیت آدا می‌کند؛ بنابراین، کسی که بعد از نصف شب، نماز مغرب و عشا نخوانده، نماز مغرب را ابتدا به صورت آدا می‌خواند و آنگاه نماز عشا را به جا می‌آورد؛ لذا وقت این دو نماز، امتداد دارد اما در تأخیرش گناه‌کار است.

«و الأقوی أَنَّ العامد فی التأخیر إلى نصف اللیل أيضاً كذلك»؛

وقت برای عامد هم تا طلوع فجر، ادامه دارد ولو نمازش را تا نصف الیل، عمداً نخوانده باشد، بعد از نصف الیل هم تا طلوع فجر، وقتش همچنان باقی است و هر دو نماز را به نیت آدا می‌خواند.

«أي یمتدّ وقته إلى الفجر وإن كان آثماً بالتأخیر»؛

به علت تأخیر نمازش تا نیمه شب، گناه‌کار است؛ اما نمازهایش را آداء می‌خواند. و بالأخره در آخر می‌فرماید:

«لكنّ الأحوط أن لا ينوي الأداء والقضاء؛ بل الأولى ذلك في المضطرّ أيضاً»؛

احتیاط ایشان در اینجا استحبابی است. احتیاط در این است که نیت آداء و قضاء نکند.

بررسی احتمالات و اقوال چهارگانه در مسأله

بحث ما در مطلب دوم و بررسی این نکته است که:

➤ وقت دوم نماز مغرب و عشا که از نیمه شب تا طلوع فجر است، به مضطر، اختصاص دارد یا حتی وقت غیر مضطر هم تا طلوع فجر، ادامه دارد؟

➤ اگر مختص به مضطر نبود، مطلق مضطر را شامل می‌شود یا فقط به مضطر به اسباب معین (نوم، نسیان و حیضی که بعد از نیمه شب، پاک می‌شود) اختصاص دارد؟

در این زمینه، چهار احتمال وجود دارد که چهار قول نیز به تناسب آنها شکل گرفته است:

❖ **قول نخست:** نیمه دوم شب، وقت مختص به مضطر باشد، اما به صورت مطلق؛ یعنی این وقت دوم برای کسی قرار داده شده که نتوانسته نماز مغرب و عشاءش را در نیمه اول شب بخواند (برای او کاری یا گرفتاری ای پیش آمده). این اضطرار می تواند مطلق باشد یا مختص به اسباب ثلاثه (نسیان، نوم و حیض)؛ زیرا در روایات به این اسباب اشاره شده است.

پس، نظر اول این است که وقت نیمه دوم شب تا طلوع فجر، وقت مختص به مطلق المضطر است نه وقت مختار؛ به این معنا که اگر کسی عمداً نماز را تا نصف شب نخوانده باشد، بر اساس این رأی، اگر بخواهد بعد از نصف شب آن را بخواند، باید قصد قضا کند. برخی از فقها این نظر را پذیرفته اند که برای مضطر، نیمه دوم شب، وقت است؛ اما برای غیر مضطر، نیمه دوم شب، وقت نیست و اگر بخواهد نماز خود را بعد از نیمه شب بخواند، باید قصد قضا نماید.

❖ **قول دوم:** وقت نماز مطلقاً تا طلوع فجر ادامه دارد، چه برای عامد و چه برای مضطر. اما اگر کسی بدون عذر، نماز خود را از نیمه شب به تأخیر اندازد، گناه کرده است (حکم تکلیفی). با این حال، اصل وقت برای همگان - چه مضطر و چه غیر مضطر - تا طلوع فجر برقرار است، بنابراین، نماز مغرب و عشا دو وقت دارد:

- یک وقت در نیمه اول؛
- یک وقت در نیمه دوم.

تأخیر نماز تا نیمه دوم، گناه است؛ اما وقت همچنان ادامه دارد، حتی برای شخصی که عمداً آن را به تأخیر می اندازد. اگر فردی در نیمه دوم شب تا طلوع فجر بخواهد نماز مغرب و عشا را بخواند، قصد ادا می کند و قضا لازم نیست.

پرسشگر: دلیل این قول چیست؟

استاد: برای این قول، روایاتی داریم که چند مورد از آنها را خواندیم؛ مانند: «... فَإِذَا مَضَى الْعَسَقُ نَادَى مَلَكًا مَنْ رَقَدَ عَنْ صَلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ بَعْدَ نِصْفِ اللَّيْلِ فَلَا رَقْدَتْ عَيْنَاهُ»^۱.

پرسشگر: یعنی نماز مغرب یک وقت دارد؟

استاد: نماز مغرب دو وقت دارد: از اول مغرب تا نیمه شب، و از نیمه شب تا طلوع فجر؛ یعنی در تمام این مدت، نماز وقت دارد؛ اما تأخیر از نیمه شب، اشکال دارد و اگر کسی تا نیمه شب، نماز را نخواند، در تأخیر، مرتکب گناه شده است.

پرسشگر: حتی برای مضطر؟

استاد: این حکم تکلیفی از مضطر برداشته می شود و در حقیقت، در اینجا نوعی تفکیک میان حکم تکلیفی و حکم وضعی در نیمه دوم شب، بیان شده که در نیمه دوم شب، حکم تکلیفی (حرمت تأخیر) برای غیرمضطر، وجود دارد؛ ولی حکم وضعی (مانند بطلان، یا وجوب اعاده و قضا) وجود ندارد.

بنابراین، این قول - که قول مرحوم صاحب «عروه» است - بیان می دارد که اگر کسی نماز را به تأخیر بیندازد، باید نمازش را بخواند و خلاصه، وقت نماز مغرب و عشا برای همگان، چه مضطر و چه عامد، تا طلوع فجر، ادامه دارد. منتها، کسی که عمداً عقب بیندازد، در این تأخیر عمدی، مرتکب گناه شده است و گرنه مرتکب گناه هم نگردیده.

❖ **قول سوم:** وقت نماز برای مضطربین به اضطرارات ثلاثه تا طلوع فجر، باقی است و به عبارت دیگر، وقت دوم، وقت مختص به مضطر است؛ اما نه هر مضطری و نه مضطر مطلق؛ بلکه مضطر به انواع سه گانه اضطرار. (نوم، نسیان و حیض). کسی که خوابش ببرد، کسی که فراموش کند، و زنی که بعد از نیمه شب، از حیض پاک می شود؛ برای این سه نوع اضطرار، وقت نماز مغرب و عشا تا طلوع فجر، ادامه دارد و نماز خود را به قصد ادا می خوانند.

این نظر سوم «بقاء الوقت لخصوص المضطربین الذین تعللت لهم النصوص و هم النائم و الناسی و الحائض» است؛ چون این سه نوع عذر در نصوص و روایات آمده و قائل است که برای مضطر به انواع ثلاثه اضطرار، نیمه دوم شب نیز وقت نماز مغرب و عشا است. علت قول به خصوصیت نیز همین روایاتی است که در این زمینه، وارد شده؛ اما برخی معتقدند که این سه نوع عذر در روایات، به عنوان مثال، ذکر شده اند و خصوصیت ندارند؛ لذا قائل به ادامه وقت برای مطلق المضطر تا طلوع فجر گردیده اند.

❖ **قول چهارم:** وقت نماز مغرب و عشا تا نیمه شب، تمام می شود. وقت، همان نیمه اول شب است و نیمه دوم شب، وقت نماز نیست؛ بلکه اگر مضطر نتوانست نماز را در نیمه اول شب بخواند، در نیمه دوم باید تعجیل در قضا کند و قضا را به بعد از طلوع فجر، موکول نکند.

در این نظر، وقت هم برای مضطر و هم برای عامد، بدون تفاوت، همان نیمه اول شب است و وقت نماز مغرب و عشا تمام می شود. حال اگر کسی مضطر بود (چه نائم، ناسی، حائض، یا اضطرارات دیگر)، می تواند در نیمه دوم شب نماز خود را بخواند (قضا). قضا را نباید از طلوع فجر به عقب بیندازد. اگر بعد از نیمه شب بیدار شد، یا حائض پاک شد، یا ناسی به یاد آورد، باید سریعاً قضای خود را به جا آورد.

اکنون که اقوال أربعة را بیان کردیم، باید به بررسی روایات بپردازیم تا ببینیم از آنها چه استفاده ای می شود و روایات، کدام یک از این اقوال را تأیید می کنند. این بحث آینده ماست.

و صلّی الله علی محمد و آل محمد